

դ աց ի ն ե ր ի հ ա ս ար ա կ ա կ ա ն (ընկե-
րակցական) միտարք քաշելու գործարանները:
Միայն այդ տեսակ գործարանները կարող են
քարձրացնել միտարքաքաշութեան գործը կա-
տարելագործութեան յայտնի աստիճանին,
որովհետեւ միայն այդ պայմաններով գիւ-
ղացին լի վարձատրութիւն կը ստանայ իր
աշխատանքի համար:

Շատ ցաւում ենք, որ պ. Խօջայեանը չըն-
դարձակեց խօսքը այդ առարկայի վրա, և
աւելի մանրամասնաբար չը մեկնեց այդ տե-
սակ գործարանների կազմակերպութիւնը, իսկ
համեմատ կերպով աւելացրեց, որ ինքն մինակ
իրան թոյլ է համարում վճռել այդ նշա-
նաւոր խնդիրը, բայց եթէ Գ. Ի. Է. զաւ-
սակ ան ընկերութիւնը կը ձանաչէ այդ
տեսակ հիմարկութիւնների օգուտը և
անհրաժեշտութիւնը, չի դժուար-
անայ ինքն մշակել մի պրօգրամմա:

Առաջարկութիւնը մեծ համակրութեամբ
ընդունվեցաւ ընկերութիւնից և պ. Նախա-
գահն, ասեց, որ պ. Խօջայեանից յարուցած
խնդիրը կ'առաջարկվի ընկերութեան խոր-
հրդին և կ'ընտրվի մի յանձնաժողով որ և
կը մշակէ պրօգրամման:

Մենք չենք երկայումս, որ ընկերու-
թիւնը կ'աշխատէ իրագործել այդ միտքը,
բայց մեր պարտաւորութիւն ենք համարում
աւելացնել, որ եթէ մեր կալվածատէրերը չը
համակրեն այդ մտքին և չ'աշխատեն նրան իրա-
գործել իրանց ազդեցութեան տակ գտնված
գիւղական շրջանում,—հազու թէ այդ գա-
ղավորի իրագործումը ցանկացածին չափ
աջողվեալ է:

ՄԵՂՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Պատուելի լրագրի էջերի մէջ (№ 5) կարդացինք
միջ վերա մեղադրանք, որ իր թէ մենք կրօնով ենք
շարժվում, իր թէ սուտ ենք խօսում:—Տեսնեք
դարձներ, բարձր ուսում ստացածներ ո՞վ է սուտ
խօսում, դուք թէ մենք: Մենք ասացինք, թէ «Մե-
ղում» մինչև հիմա չէ կարող հասկանալ, որ քա-
ն օգուտ է տալ ևն թատրոնի վրա թարգմանական
բնական գրվածները... խեղճ (տես № 3): Պա-
տուելի լրագիրը հերքում է մեր ասածը, աւելցնե-
լով թէ յիշուա համարում ակնարկութիւն անգամ
արած է թարգմանական բնական գրվածների
վրա:

Մենք գիտէինք թէ «Մեղում» ինքն իրան չա-
րձակ հակառակում է, թէ առաջնորդող յօդված-
ները մէջ կղերական մտքեր է յայտնում, իսկ քա-
ղաքական բաժնի մէջ խօսելով ասեց: Եվ ինչո-
ւովայն կամ ուրիշ երկրի վրա, յարձակվում է հո-
ղերակցական գրվածները: Եւ ևս առաջնորդող յօդվածների
մէջ պաշտպանում է որդեգրութեան անհրաժեշ-
տութիւնը: Ներսիսեան գալուցի մէջ, իսկ ն ե ր ք ի ն
բաժնի մէջ դարձանում է թէ արուեստագործական
ուսումնարանի մէջ մտցնվում են գիւղերովիներ
և պղնձ,—բայց մէկ բան չը պիտէ լինէ՝ այն է, որ
պիտէ լրագրի խմբագիրները իրանք չը գիտեն
ինչ է գրվում նրանց թիւթի մէջ և ուրիշները
դիտի նրանց մատով ցոյց տան ու յիշեցնեն նրանց
անպիմ անհամարձեւները ու վնասակար հակա-
ստեղծութիւնները:

Ահա՛, «Մեղում» Հայաստանի լրագրի այս տարվայ
№ 3-ում ասած է (երես 3, էջ 2): «Ինչէլիտիւն»

Այս ներկայացմամբ ևս մեր գերատնտեսները հա-
տառեցին մեր այն միտքը, որ մենք յայտնել ենք
անհեղափոխ տարուայ «Մեղում» 40 համարում, այն է՝
թէ թարգմանած պիտաններ խաղալու համար հար-
կաւոր է, որ Նախ գերատնտես ծանօթ լինի այն
կիսակտի հետ, որի չըջանիլը նա կամենում է հան-
դէս դուրս գալ, և ապա ընդունի իր վերայ այս
կամ այն դերը: Եւ քաղաքագրաբար, ինչպէս երևում է,
ներատնտեսները չեն հասկանում կամ չեն կամե-
նում հասկանալ այս հասարակ միտքը, որ շարու-
նակում են թիւթի, երեսուն տարի և Մէր և Նա-
խադարձում (?) պիտաններ տալ:

Երբ մի լրագիր մի համարի մէջ ակնարկութիւն
է անում իր նախընթաց համարներից մինի վրա,
ասելով «Այս ներկայացմամբ ևս մեր գերատնտե-
սները հատառեցին մեր այն միտքը որ մենք յայտ-
նել ենք անցեալ տարուայ մեր 40 հա-
մարում»,—այդ նշանակում է թէ լրագիրը վկա-
ութիւն է բերում իր նախընթաց համարներից
այն համարը, որ պիտի հաստատէ իր յայտնած
միտքը... ուրիշ կերպով չէ կարելի հասկանալ (ըս-
տով):

Երբ կրքերը մի կողմ թողնելով... Իսկ ինչ է
յայտնած այն երևելի 40-որդ համարում: Ահա
ինչ՝

Ինչ որ վերաբերում է պիտանի արժանաւորու-
թեան, մեր կարծիքով, այնպիսի դրամաբաններ,
որպիսի է այդ «Երեսուն տարին» մեր հայկական
բնիկ վերայ ներկայացնելը, դեռ ևս միտք չունի:
Եթէ Թարգմանը լինում է մեղանում ոչ թէ միայն
գրաւորութիւն պատճառելու նպատակով, այլ նա
և մի ինչ օգուտ քաղելու մեր միջին դասի
ժողովրդի համար, որոնցից մեծ մասամբ բաղկա-
նում է մեր քաղաքը և որոնք սովորաբար այդ-
լուծութիւն են անում մեր թատրոնին, մենք կար-
ծում ենք, որ Յարսն աշխուժ պատահած
մի գէպը ներկայացնելը մեր բնիկ վե-
րայ թողնում է խորթ և անօգուտ կը լինի:
(Մեղում, № 40, երես 159, էջ 3.)

ՆԱՄԱԿ ԳԱՆՁԱԿԻՑ

Ինչպէս իմ անցած նամակում խօսեցայ հե-
տեղ Մշակի պրօգրամային, անհ կատարում եմ
նորան առ այժմ մի հայեացք ձգելով մեր Գան-
ձակ քաղաքի դիրքի և նորա շրջակայանների վերա-
պահ հետևապէս կիսուն նորա ազդարանակութեան,
ժողովրդի դասակարգերի, վաճառականութեան,
արհեստի, նոցա սովորութիւնների, հասկացողու-
թեան և երկրի բնութիւնը վերայ:

Գանձակ քաղաքը աշխարհագրական դիրքով
գտնվում է հիւսիսային լայնութեան 41° և մե-
րիդիանից գէպի արևելք 61°-ի տակ, Կուր գետի
երկարութեամբ ընկնող տափարակ զաշտավայրի
լայնութեան վերա, առաւել մօտ իւր հարաւային
քարձրաւանդակներին, քան թէ նոյն իսկ Կուր
գետին 195 վերստի չափ արարածութեամբ հեռի
Թիֆլիզից:

Գանձակու հին-նախնական սահմանները արեւ-
ելեան կողմից հասնում են մինչև Ղարաչայ-գե-
տակը, որի և քաղաքի մէջ գտնվում է Գիւրակ-
չայը երկու կողմից ևս միջին թուով մօտ 20 վերստի
հեռաւորութեամբ: Հարափային կողմից նորա և
Սևանայ լճակի կամ, նոր Բաղաղի մէջ գտնվող
քարձրութիւնները, սրանց վերին սարա-փեղիքը
հազիւ թէ 10 կամ 12 վերստ հեռաւորութիւն ու-
նեն քաղաքից. և այս փեղիքի վերա կամ փոքր
ինչ բարձր գետնոված են Գանձակու բոլոր հայա-
բնակ գեղերը առանց մի քանիսի բացառութեամբ:

Արեւելեան կողմից հասնում է մինչև Չաղամը,
նոյնպէս իւր սահմանի միջավայրում թողնել Շամ-
քու գետակը երկու կողմից ևս միջին թուով 26
վերստի տարածութեամբ: Իսկ հիւսիսային կող-
մից մինչև Կուր գետը և նոյն գետակների խառ-
նուրդներ (որտեղ նոցա խառնվում են Կուր գե-
տին), և այս վերմ դաշտերում գտնվում են մեր
թափառական թուրքերի գիւղերը կամ լաւ ասած
ձմեռանոցները (ղչաղ):

Վերջին տարիներում երբ Գանձակը զաւա-
ռական քաղաք դարձաւ, նորան պատկանեցին
Շուշի և Նուխի քաղաքները իրանց նահանգնե-
րով արեւելեան կողմից. իսկ արեւմտեան կողմից
Շամաղին և Ղաղախ նահանգները:

Այս շրջանկատողութիւնից յետոյ ընթերցողին
կ'հրաւիրեմ նկատել քաղաքի պատկերը, որից յետ
նորա կ'լինան, ջուրը և ապա քանի մի գիտելիք:

Չնայելով որ քաղաքը չը հալածւած է այդին-
քով բայց նորա մէջ ևս իւրաքանչիւր մի տան մօտ
կամ բակի կիսամասնում գտնվում է մի այգի
կամ մի փոքրիկ տեղ, որտեղ լինում են պղտա-
տու ծառեր և ցանկում են զանազան բանջարե-
ղէններ և ծաղիկներ: Փողոցները ընկած են ա-
ռանց մի որ և է կանանաւոր. ուղղութեան և մի
կողմից կրում են շարունակաբար դարաւոր հա-
սակով տղաները (չինար) և ուսուցիչ քառակ փոքր
թուով առաջններից: Կարգաւիւր մի պարտե-
զում կամ այգիում բայց պղտաւոր ծառերից
գտնվում են անաղին և նուրբ քարձրութեամբ
բարդի ծառեր, որոնք մեծ մասամբ գտնվում
են նոցա առաջին ցանապատի երկարութեամբ:

Այս ծառապարկ քաղաքում հազիւ թէ նկա-
տելի են լինում անկր և այն միայն մօտից, եւ-
րօպական ճաշակով, Թիֆլիզից գէպի Գանձակ
գնացող ճանապարհորդը Շամբու գետակը անց-
նելով մօտ քառս վերստից արդէն նկատում է զեռ-
հորիզոնում քաղաքի պատկերը: Այդ տափարակ
և միանգամայն երկար դաշտավայրում նորան թը-
վում է թէ հանդիպելու է մի խիտ անտառի, բայց
հետզհետեւ մօտենալով գեղեցկանում է նորա ա-
ռաջ այդ տեսարանը. (ժանաւանդ երբ նկատելի
են լինում բարդի և սօսնի ծառերի կատարները,
որոնք հակադէմ քարձրանալով հարաւորութեամբ
պատերազմում են հողմի և վերմութեան հետ: Գե-
ղեցիկ է մանաւանդ Գանձակու զարնան առա-
ջին կիսամասը մարտ ամսից մինչև ապրիլի վեր-
ջին կէսը, որը ներկայանում է իբրև մի հրապու-

րի տարածուի բաղկացած գոյն զգոյն ծաղիկնե-
րից:

Տեղի կ'լինան շատ վերմ կ'լինեն եթէ չմեղմաց-
նեն դորան իւր հարաւային տարերը. իսկ եթէ
ունենար սա մի բաւարար ջուր, որ կարողանար
սրել նորա օդը ապականող անմաքրութիւնները,
այս ևս շուտով կ'ամառականիէր ասել որ սորա
կ'լինան վերմ չէ Թիֆլիզից: Բայց այժմ սորա ըր-
նակիչները յունիսի վերջերից մինչև օգոստոսի
վերջը, բաւականին ճնշվում են մանաւանդ ջրի
պակասութիւն զգալով. իսկ օտարներին գրէթէ
անտանելի է լինում այդ ժամանակները:

Քաղաքի արեւելահիւսիս և արեւմտահիւսիսային
կողմերը աւելի վերմ են, բայց որքան մօտենում են
դու գէպի հարաւ նոյնքան դիւրաւնշելի է լինում
քիւլ. այնպէս որ քաղաքի վերին մասներում բո-
լորովին առողջաբար է օդը, իսկ ջուր համից և
մարդու ամենայն տեսակ խառնուրդներից: Արով-
հտե Գանձակու դիտակը և ինձ այդ անունը կը-
րում է իւր վերա) որ ընդ միջնով քաղաքը, անց-
նում է գէպի Կուր գետը, բերում է իւր հետ շատ
վատ առողջ սև ջրեր (դարաւոր): որոնք մեծ մա-
սամբ բղխում են քաղաքին մօտ նոյն գետակի
վերայ գտնվող կարմիր ժայռի (ղղլ- զայայ) տա-
կերից: Իսկ վերմ յիշած ջուրը որ մատակարա-
րում է քաղաքին՝ վերին մասերը և անվանվում է
Թոփ չի, չէ պարունակում իւր մէջ ոչ մի սև ջրի
խառնուրդ:

Ասացի որ գետակը ընդմիջելով քաղաքը անց-
նում է Կուր գետը թափվելու, բայց չմտանանք
որ նորանում երբէք ջուր չէ մտնում: Մանաւանդ
քանի մի տարիներից հետո քաղաքի ներքին մասի
բնակիչները գոհ են, եթէ մշտապէս իւրանց հա-
սանել նոյն սև ջրի վերջին մնացորդը *), որով-
հետեւ, գետակը ոչ թէ միայն փոքր է ըստ ինքեան,
այլ և զեռ քաղաք չհասած արդէն ցամաքացնում
են նորան նոյն իսկ քաղաքի շրջակայքը գեղեց-
կացնող առունները: Խեղճ գետակի ցամաք հեղե-
ղաւոր միայն անցած է քաղաքի միջով, որի մէջ
հազիւ թէ ջուր է տեսնվում երբեմն, իսկ զարնան
ժամանակ սաստիկ կատաղութեամբ յորդում է
այդ ջուրը և շատ անգամ արգելք էր լինում մո-
ղովրդին անցնելու գէպի փողոց, քանի որ հիմա-
ւոր կամուրջ չկար նորա վերայ, բայց մօտ տա-
րիներումս շինվելով նոր և վեղցիկ չուզունի կա-
մուրջ, արդէն բարձրված է այդ արգելքը:

Գետակի արեւելեան կողմը, որ քաղաքին առա-
ջին մասն է, նշանաւոր է ա. բերով, որ շինած է
հին առակական ճաշակով (թէ և նորերումս քանի
մի փոփոխութիւններ արած են) և բ. հրապարա-
կով (մէջոյն) որ հաշակված է իւր մեծութեամբ
և շրջապատված ստիներով: Այդ ստիների տա-
կից (ինչպէս և առ հասարակ միւսների) անընդ-
հատ մի ջրով լի առուակ է անցնում, առանց որոյ
իսկայն կշտանալին այդ ծառերը, և դոցանից քանի
մի քալ յետ չըթալան քալը և առանց տեսակ-
ների կանոնաւորութեան խառն ի խառն կերպով
ընկած են ամենայն կարգի կրպակներ, իսկ արեւ-
մտեան երկայնութեամբ գտնվում են առ հասա-
րակ կրակ բանացողների գործարանները. եթէ
կարելի է այսպէս անվանել:

Հրապարակի վերին ծայրում (հարաւում) զը-
տնվում է մուսուլմանների մզկիթը (մէյդ) և այդ
հրապարակից նորա զաւիթը ժողով դռան տա-
նիքի վերայ հակայն պէս վերին քարձրացած եր-
կու աշտարակներ, որոնք համեմատ են ստիների
քարձրութեանը և նոցա զմէթի լուսնի կիսա-
պատկերը կարծես կամենում է դուրս երեւել ծա-
ռերից քարձր: Թէ ինչ պատճառովս յիշատակներ
ունեն այդ աշտարակները, ևս թողնում եմ, միայն
թէ դրա երբեմն ուսանց տիրապետութեան օրով
կործանված էին, բայց օտանեան վերջին պատե-
րաղի մասնակ 1853 և 1854 թուականներին
նորից քարձրացան, և սոցա զմէթի տակից մոլ-
լան իւր ագանով աղօթքի է հրաւիրում մահմե-
տականներին:

Քաղաքի այս մասնում բնակվում են թուրքեր և
մանաւոր հայեր երկու առանձին թաղում. որոնց
անվանվում են Ն ո ռ ա չ է ն և Ե Ր և ա ն ջ օ ջ
թաղ:

Երկրորդ մասը քաղաքի գետակի արեւելեան
կողմն է, որը իւր մաքրութեամբ և կլիմայով բո-
լորովին որոշվում է առաջինից: Քաղաքի գե-
ղեցկութիւնը թէ և նախանձիկ չէ իւր նեղ փո-
ղոցներով, և տեղը շինութիւններով, բայց սորա
այս մասը, որին անուանում են Ք ի լ ի ս ա ճ ա ն ղ
(եկեղեցու թաղ) գոնէ մասամբ գեղեցիկ է առա-
ջինից, Գատարանների մեծ մասը այս թաղում
է:

*) Քաղաքի ա. մասնում փողոցից մօտ գտն-
վում է մի քանիսով բերած ջուր (քարիկ) նոյն
սև ջրերից, որով կառավարվում են ամբողջ փո-
ղոցաւանները և նոյն թաղի բնակիչների մի մասը:

է գտնվում, որի հետ և շինութիւնների գեղե-
ցիկը: Այս թաղումն է Գուրբերաստորի (գաւառա-
պետի) բնակարանը, հայոց մայր եկեղեցին, յա-
ջորդարանը, և մի այլ նորակառոյց խաչաձև և
հայկապ եկեղեցի, սուրբ Լուսաւորչի անվամբ,
կանգնած վեց քարեայ սիւնների վերա եայն եայն:

Այս թաղում բնակվում են հայեր, և մանաւոր
թուրքեր որոնց անվանում են մոլլա-ջալլու:

Թողնում եմ առ այժմ քաղաքի բնակիչների
թիւը, նոցա պարապմունքը, արհեստը, վաճառա-
կանութիւնը երկրի բերքը—խաղողը-գինին, հացը,
բրինձը, մետաքսը և այլն և այլն և վերջացնում եմ
խօսքս ասելով՝ որ մինչև այժմ ժողովուրդը շատ
սառն էր գէպի շինութիւնները, բայց վերջին ժա-
մանակներս երբ աների գինը քարձրացաւ, զգաց
նա պլանի կարեւորութիւն, ուստի և յանձն առ-
նելով այդ մասին ծագած բոլոր վնասները ան-
ցեալ 1872 թ. մի նախագիծ կազմեց և առաջար-
կեց կովկասի փոխարքային հաստատելու: Այս
նախագիծի վերայ այժմ ցանկացողները հարուս-
տակալից ստանում են պլան և ֆասադ և
այսպէս գտնվում են բաւականին աւարտած և
զեռ ևս կիսաւարտ յարմարաւոր աներ, մանաւանդ
հայերի մէջ:

Մամակ

1873 թիւ, յունվարի 15-ն:

8. Գ. Եթէ իմ անցեալ նամակս կարգաւոր բազմ-
ունենան մեր պատուելիքը, թող չշփոթվին, որ
նորա գրելուց յետ մի քանի իրողութիւնք այլ կեր-
պարանք են ստալիք. բայց ոչ երբէք գէպի լաւը:
Մանաւանդ նախկին հող. ներկայացրած հայի:
մինչև այսօր քնում է Տէր Յաջորդի արկի մէջ,
իսկ ներքին խաղաղութեան 5%- ստանալները
մինչև այսօր չեն կամենում ստանալ պ. Ալիառ-
սեանից: Յաւում ենք, որ այս հայի ներկայար-
քած մի պարտի նամակ մինչև այսօր անտիպ է
մնում:

Մ...

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՏԻՒԹԻՒՆ

Երբ մարդը իւր պակասութիւնները ճանաչայ
և խոտովանի, ըսել կրկն թէ՛ զայն ուղղելու
տրամադրութեան մէջ է կամ կիսով չափ ուղղած,
նոյնպէս եթէ մենք՝ Հայերս ալ՝ մեր թերութիւն-
ները խոտովանին՝ անշուշտ պիտի կարենանք
նաեւ զանոնք ուղղել, բայց դժբաղդաբար՝ չառեր-
նիս՝ մեր ունեցած թերութեանց, յոռի սկզբանց
և անհաստատ ընթացից վրա յամարելով՝ դա-
նոնք իբրեւ պատուական յատկութիւններ ընդու-
նած ենք, և պիտի պահենք պիղիւ գոյց թէ և ևս
չառ տեսներ: Մանաւորապէս Պօլսոյ վրա խօ-
սիլ կուզեմ, ուր՝ մեր ազգային կացութիւնը բա-
ւական ծանօթ է ինձ: Պօլսոյ դպրոցներ ունի,
ընկերութիւններ, խօսարան կամ լսարաններ և
լրագիրներ, Պօլսոյ ժողովուրդը իւր ունեցած այդ
հաստատութեանը վրա կը պարծի, յառաջագէտ
կը կարծէ գինքը և կը հրճուի պնդելով թէ իրոք
յոռաջաղէմ է և անա այդ է իւր ամենամեծ սը-
խալը: Վասն զի ինչպէս ամեն մարդ գիտէ, Պօլսոյ
դպրոցներուն փրօկրամները թիւ իւն են երկար
չալք մը կը պարունակեն, չալք մը որոնց մեծա-
գոյն մասը արդի եւրօպական լուսաւորութեան
մէջ իսկ մը յիմարութիւններ են, մէկ մասին ըս-
տուերն անգամ չիկայ, իսկ միւս երրորդ մասը կը
սորվեցունեն այնպիսի ողորմելի կերպով մը որ՝
աշակերտը դպրոցէն կեկնէ և մեծամտութեամբ մը
կըսէ, «Ես գաղղիներն գիտեմ»:

Ընկերութիւններ բարձր, վեհ և վեհմ նպա-
տակներով երեսն կուգան, Հայաստանը յերկինս
կը բարձրացնեն, ասեմ մը ժողովուրդը կը խառն
և կը տեսնեն որ օրալ ընկերութեան դանձապատ
մեծ. Թ. Գ. Էթիւտի Չաղաքեանը մտանկացի և
ընկերութիւնն ալ իւր նպատակին արդէն հասեր
է: . Վերջապէս խօսարաններ, լսարաններ, թատ-
րոններ և լրագիրները այնպիսի գաւառաւորաւո-
թիւն մը տուեր են մեր գովիտասէր երիտասար-
դութեան որ ամենքն ալ քիչ քաջաւորութեամբ՝
ճարտասան, բանաստեղծ, քաղաքագէտ, պատմա-
գէտ, երեսն եղած են, մանաւանդ երբ օրին
զաւաթը ձեռք բռնած ազգին յառաջադիմու-
թիւնը խորի, անա այն ասեմ մեր ազգայնե-
րը ալ կը կը գերազանցէ Նիշլէն իւր Սողո-
մոն ալ. . Եւ եթէ անգամ մ'ալ իւր թերու-
թիւնները իրեն ներկայացնեն և յուզողութիւն
հրաւիրեն, անմիջապէս կը դարձանայ, կը բորբոքի
կարհամարէն և կըսէ՝ «Տանայի է, ապեալաւ է»:
Պօլսոյ ազգային կացութեան վրայ չեմ ուղիւ եր-
կարարանել, վասն զի, ազնիւ ընթերցող, եթէ կու-
զես քիչ մը ասեմ թողուլ այն հասարակագոր լը-

